

A mester több, mint az ezermester

EGY ISMERETLEN BARTÓK-LEVÉL TÖRTÉNETE

A manapság országszerte „Kodály-módszer”-rel tanító énekpedagógusok, sőt az életbe kikerült növendékeik még elképzelni se tudják, milyen kétségbeejtő zenei műveletlenség uralkodott Magyarországon az 1920-as években, s hogy milyen töretlen is volt az a bizonyos „magyar ugar”, amelyet Bartók és Kodály életműve napjainkig teljesen átalakított. A fővároson és a nagyobb kulturális központokon kívül (Szeged, Debrecen, Pécs stb.) alig működött valahol hivatásos énektanár, s még a nagy múltú vidéki gimnáziumokban is csak pár hónapos kurzuson énektanárokká átképzett tanítók vagy a helybéli kántorok működtek. Ők foglalkoztak a nehéz tantárgyak közé pihenőül beiktatott énekórákon a diáksággal, ők készítették elő az iskolai ünnepek diákénekkarait, de a tanári karnak bizony csak afféle asztalvégi tagjai voltak. A húsz-, negyven-, hatvanezres lélekszámú alföldi parasztvárosok zenei eseményeit a „nagyvendéglő” cigányzenekarának a teraszról szertehangzó nótái jelentették, amelyeket a pénzes közönség az asztalok mellett, a túlnyomó szegénység pedig a nyári esteiken körbesétálva élvezett.

Ritka volt az olyan város, ahová egy-egy tetterős zenei oktató vetődött, aki hősi munkával zenekart tudott szervezni, és eljutott vele addig, hogy zongorás kiegészítéssel elvezényelhetette Grieg: Nyitányát és Erkel: Hunyadi-nyitányát. Ilyen szerencséje volt például Kiskunhalas rendezett tanácsú városnak, ahová Bertalan István görög—latin szakos tanár került, aki jól képzett muzsikus is volt. Muzikális fiatalokat rábeszélte a zenetanulásra, hangszereket vásároltatott, tanított vonósokat, fúvósokat, szervezett és vezényelt városi és diákzenekart, agitált a zenekultúra érdekében, pénzt gyűjtött kottára és felszerelésre a kulák gazdáktól és a városi tanácstól. Élete csúcsteljesítményeként olyan hangversenyt rendezett a moziteremben, amelynek központi műsorszáma Beethoven V. (Sors-) szimfóniája volt budapesti kisegítőkkal. Énekoktatással és énekkarokkal azonban nem foglalkozott, ez maradt az átképzett pedagógusokra vagy kántorokra.

Ebben, az egyetlen személy lángjával égő, és elmúltával később hamvaiba is omló zenei környezetben jártam az akkori nyolc gimnáziumi osztályt a Szilády Áron Református Főgimnáziumban, de 14 éves koromban olyan új és váratlan benyomás ért, amely az egész további életemnek irányt szabott. Zenei hatás volt ez, de nem azonos Nyilas Pista cigányzenekarának kávéházi nótáival, azonban lényegesen elütött Bertalan István tanár úr zenekari muzsikájától is. Racsmány Judit néni, az udvaron szappanhabot fröcskölő mosónő, és a Kötöny-pusztai répakapáló napszámoslányok dalkincse volt ez, általam sosem hallott szövegekkel és nagy gondot okozó dallamokkal. Anyai ágon hajdani zenészcsaládból származom — például először hallott dallamokra is tudtam már tercelni; valamelyes zongoratanuláson estem át, s így a némileg gyakorlott dur-moll zeneiségemmel kottázni kezdtem e dalokat. Ez azonban, nagy szégyenemre, sehogysem akart sikerülni. Így például C-dúrban sokszor b-t kellett írnom, d-mollban meg feloldani a b-t — ki érti ezt?

Zongoratanárnőm tanácstalan volt, énektanárom pedig (Kacsóh Pongrác tanfolyamának átképzettje) nem akarta megérteni a kérdést. Az egyoldalú dūr-moll zene-pedagógia ideje volt ez. Hosszas tanácstalanság után mégis kitaláltam valamit. A lexikonhoz fordultam s onnan tudtam meg, hogy „egyházi” skálák is vannak. Segítségükkel megoldottam a magam izgalmas kérdését: paraszt énekeseim mixolíd, illetőleg dūr hangnemben énekeltek.

Zenei nyomozásom eredménye új gyűjtésre sarkallt. Már jócskán telt a kottafüzetem, amikor az 1925—26-os tanévben gimnáziumom diákpályázatot írt ki dallamaikkal együtt gyűjtendő népdalokra. Örömmel adtam be pályázatomat 44 népdallal, köztük hosszú szövegű balladákkal. A júniusi zárőnnepélyen hirdette ki az eredményt Bertalan tanár úr. Két pályamunka érkezett be s a díjat *Bor Imre* iskolatársam nyerte meg száz „legnépszerűbb népdal” összegyűjtésével; kiemelte tanárunk a halasi Murgács Kálmán, a nagyhírű Fráter Lőránd és mások nótáit. Iskolatársam szegényparasztok gyermeke volt, s kenyérkeresetből bőgözni szokott kisebb cigányzenekaroknál. De a tanár úr jellemezte az én kisebb gyűjteményemet is: „A másik pályázó Bartók Béla tévedéseibe esett.”

Ekkor hallottam életemben először Bartók nevét. Nem így édesanyám, aki ott-hon elővett a leánykori dobozából egy névjegyet: Özv. Bartók Béláné. A névjegy hátulján kézírással a pozsonyi tanárnő elbocsátó jelmondata volt a tanítóképezdét végzett kedves növendéke számára: „A mester több, mint az ezermester.” Édesanyám Pozsonyban hallotta hangversenyezni a szőke Bartók Bélát, „tévedései”-ről azonban semmit sem tudott.

Kudarcom nagyon bántott. Végigjártam énekeseimet, de nem lettem okosabb: a kottákon nem volt javítani való. Talán nem gyűjtöttem eleget, vagy szűk az énekesköröm? Szerencsére többször is kijutottam a környékbeli pusztákra: Kötönybe, Bodoglárra, Zsanára. Barátok, halasi parasztfiúk vittek az ismerőseikhez, akik szívesen énekeltek; számukra még érdekes is volt, hogy a leírt gombócokból mindent kiénekel a városi legényke. A tapasztalatom nem módosult: itt is „egyházi” hangnemekben énekeltek a juhászok, gulyások, napszamosok.

Egyetemi és zenekonzervatóriumi éveim alatt Szegeden sok minden megvilágosodott előttem. A Tisza-parti nagy Somogyi-könyvtárban megtaláltam Bartók Béla *A magyar népdal* című alapvető művét, amelyből a magyar zenefolklór egészét megismertem, benne a parasztdalok stílusrétegeit és típusaik fő példáit. Elégtétel lett számomra ez a mű, mert igazolta lejegyzéseim helyességét, és feloldotta aggályaimat. Vakációkban hazajárva, kezdtem kritikus szemmel nézni a hajdani környezetemet. Rendszeres újság- és folyóirat-olvasó lettem s így megősmertem azt a hivatalos fővárosi és tudatlan vidéki frontot, amely Bartók és Kodály ellen puskázott, de a haladókét is, amely visszalövdözött rájuk. Persze az is kiderült, hogy a kiskunhalasi Bertalan tanár úr Bartók vihart okozott könyvének megdöntésére és Hubay Jenő lesújtó véleményének támogatására írta ki annak idején a népdalgyűjtő diákpályázatot. Szeged fejlett zeneéletében szintén az ellenzők tábora uralkodott. Az új zene előadására irányuló tárgyilagos kezdeményezések sorra hajótörést szenvedtek a helybeli Filharmonikus Zenekar és a nagyobb kórusok tagjainak ellenszenvén: a parasztvárosok egyik központja nem ismerte fel a paraszti népkultúra megújító erejét.

Az egyetemi fiatalság körében azonban hívei is támadtak. Tápay Szabó Lászlónak, az Est-lapok csillagos cikkei írójának újságíróképző előadásain 1929-ben megismerkedtem Buday György fiatal rajzművésszel, a későbbi világhírű fametszővel, aki barátokat gyűjtött maga köré és megteremtette a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumát. Központi témánk az agrárnépszerűségi szociális nyomorának elemzése volt, de a parasztság folklórértékeit is felmutattuk. Tanyai kiszállásaimról — nem kis veszedelemmel — cikkeztem a szegedi Délmagyarország című napilapban (1930) s a fiatalok Szegedi Kis Kalendáriumában (1932) közreadtam 9 parasztdallamot (több szöveggel) Buday György illusztrációival. Kibővült a kiskunhalasi népdalgyűjtésem

is, és már valóban a Kiskunságot képviselhette. Bartók könyvének rendszerét utá-
nozva, gyűjteményemből 120 népdalt sajtó alá rendeztem, és összehasonlító tanul-
mányt írtam róluk. A kollégium könyvsorozatát indított Buday Boldogasszony bú-
csúja című fametszetsorozatával 1931-ben, és 1934-ben Radnóti Miklós Újhold című
verskötete, valamint Ortutay Gyula Nyíri és rétközi parasztnesék című gyűjteménye

Budapest, II. Csabán ut, 27.
1935. ápr. 20.

Figyelem tisztelt Szonjas ur!

Örömmel olvastam végig tanulmányait és a könyvjelölésed.

A főbb az - amiről Ön persze nem tehet - , hogy nem ismeri
az egész anyagot, illetve ^{való} annak csak aránylag kis része
állott rendelkezésére önmagának a közzététel céljából. Ez a körülmény
megfelelően megnehezíti az ömöggyűjtés teljes megfigyelését.
Rendelte meggyűjtéseimet a kézirataiba írta be ceruzával.

Sok szeretettel kívánok további munkálkodásához és

maradok igaz hittel
Képtel

Bartók Béla

7.6. Azt az állításomat, hogy csak kanyarjúság régi hata van,
továbbra is fenntartom. Jól ugyan, hogy férfiak, leginkább magaslak
mindig és mindent, így ~~is~~ az ilyen haterket is, rebato észlel-
nek. De ez nemigen való, mert csak a 7-es funkció-
júk körben (főne, malabáj) csak kanyarjúság van jelenleg meg,
amelyek magaslakot is észlelik őket máskor is.
Ha a férfi-állás rebato-ját lényeg-^{ben} tartósnak akarnák
elfogadni, akkor ezt kellene biztaltatnunk, hogy csak kanyarjúság
dallam általában nincs is.

után a „Kiskunsági parasztdalok”-at is meghirdette. Ekkor lépett be életembe újra Bartók Béla, de most már személyesen.

A szegedi hangversenyrendező iroda ugyanis plakátokon Basilides Mária és Bartók Béla együttes Schubert-estjét hirdette a Tisza Szálló nagytermében 1935 kora tavaszára. Buday Györggyel együtt megvettük olcsó jegyeinket, én azonban — előre kiterelve —, a hangverseny napján még délelőtt fél 12 óraker elvittem gyűjteményemet Bartóknak. A Tisza Szálló portáján az első emeletre irányítottak, ahol egyenruhás boyt találtam. Névjegyem nem lévén, csak egy papírlapra írtam a nevetem azzal, hogy 120 népdalt hoztam Kiskunhalasról. A boy bevitte az írástomat a folyosó egy távoli szobájába, majd újból megjelent és intett, hogy jöhetnek. Izgatottan siettem oda, hogy bemenjek, de az ajtó mögül megszólalt egy fátyolos tenorhang: „— Bocsásson meg, kérem, de most nem vagyok olyan állapotban, hogy önt fogadhatnám; a gyűjteménye azonban nagyon érdekel, és szívesen átnézném a hangverseny után a szálló éttermében, ahol majd vacsorázom.” Elnézést kértem az alkalmatlankodásért s megígérttem, hogy a hangverseny után felkeresem. Távozásomkor a boy felvilágosított, hogy pihen a művész úr.

A koncert telt házzal folyt. Mi, kevés pénzü diákok a fénylő parkettes tánc terem legvégén, a széksorok mögött ácsorogtunk. A taps felzúgott, amikor Basilides Mária, Operaházunk híres altja hosszú fekete ruhában, egyszerűen hátrafésült sötét hajjal megjelent a dobogón. Engem azonban most csak az öt követő kísérője, Bartók Béla érdekelt. Már ötven év fölött volt, őszülő világos hajjal, alacsony termetű, és a hosszú szárnyú frakkjában rendkívül vékonynak tűnt. Ő hát az a zeneszerző, aki nemcsak a magyar, hanem az egész világ zenéjét a sarkaiból fogja kifordítani. És ez a művész most egy másik zenei birodalom: az osztrák népzene nagy folyamatszabályozójának, Schubertnek „tisztá forrás”-ait buzogtatta. Mint ének- és zeneszerző növendék, Bartók Béla bal kezétől hallottam először, hogy Schubertnek basszusai, éspedig hatalmas basszusai vannak!

A hangverseny szünetében Buday György kívánságára együtt tisztelegtünk Bartóknál; szóltam Schubert basszusainak értelmezéséről, ő azonban az érdemeket áthárította a „kitűnő művésznő”-re, és a kiskunsági népdalgyűjtéséről akart hallani. Tájékoztattam őt halasi élményeimről, a diák-népdal pályázatról és gyűjteményem állásáról, amit majd be fogok mutatni. Buday György is így emlékszik meg erről egyik levelében. A koncerten Bartók a saját műveiből is zongorázott; s ez volt a kialakult új magyar zene megszólalása Szegeden; a ma már népszerű kompozíciói: Este a székelyeknél, Medvetánc, Allegro barbaro akkor még szinte ismeretlenek voltak Szegeden. A hallgatóság azonban nem volt elfogult, itt a hívek voltak többségben, s mindkét művészt melegen ünnepelték.

A hangverseny után a Tisza Szálló épülettömbjét kerülgettem sokáig, be-belesve az ablakfüggönyökön és olykor az ajtón is. Az étteremnek alig volt közönsége — az országos szegénység, pénztelenség korszaka volt ez —, könnyű volt hát felfedeznem Bartókot egy kis társaságban, Basilides Máriával és férjével, Péterfi István budapesti zenekritikussal, továbbá két-három szegedivel, köztük az egyik helyi lap zenei rovatvezetőjével. Kivártam vacsorájuk végét s ekkor egy pincér útján jelentkeztem. Bartók azonnal felkelt, elébem jött, egy távolabbi asztalhoz tessékelt, s az átnyújtott „Kiskunsági parasztdalok” című kottacsomót laponként kezdte olvasni. Teljes csendben ültünk egymás mellett, a cigányzene sem szólt. Boldog voltam, hogy azt a munkát, amelyet halasi és szegedi környezetemben senki sem értett meg, a legilletékesebb Mester figyelemre méltatja. De még egy meglepetés is várt rám. Bartók persze azonnal észrevette kéziratomban a saját rendszerét, és egy-egy halk félmondat után újra elmerült a dalokban. A 120 közül körülbelül a harmincadikig jutott, ekkor két kezét rátette a kottákra és rámnézett: „— Amint látom, ez komoly gyűjtemény. Nincs értelme, hogy most végiglapozzam és felületesen mondjak önnek véleményt. De ha megbízik bennem, magammal vinném a gyűjteményét, és részletesen átnézve, megírnám róla a véleményemet.”

Boldogan hagytam nála gyűjteményemet egy olyan bevezető tanulmánnyal,

amelyben dalaimat az ő könyvével és jegyzeteivel vettem össze. A Tisza partján járkáltam fel-alá éjjelen túl is, és örömmel volt tele a szívem. Kissé talán búsított a „ha megbízik bennem” kifejezése, hiszen senki másban, csak benne hittem, akinek „tévedéseibe” estem, amikor önkéntelenül hátat fordítottam Bertalan tanár úr reménytelen szélmalomharcának. Az igazi népdalok ismeretében egy új zenekultúra felé tapogatóztam, s íme, ezen a Bartók-esten már közel éreztem a szárnyzuhogását. A népi kultúra ilyen áttételes formája akkor még kevesek tápláléka volt, hiszen a gyökereit, a paraszti népdalt is alig-alig ismerték. A legközelebbi társadalmi környezete, az alföldi tanult réteg csak a torzult formáit észlelte: az ittas parasztnok garázda nótázását, s lám, a múzeum előtti halpiac egyik halászcárdájából (hajdan Ónozó Poldinéről volt híres) most is duhaj részeket bömbölték a Kiskunság nótáját:

Poco rubato, $\text{♩} = 72$

Há-rom ké-ve le-ve - les nád,
 Tagadd mög hát a - pád, a-nyád!
 - Mög-ta-ga-dom, el is ha-gyom,
 Ér - ted, kedves kis an - gyalom!

A várakozás ideje következett, kétségekkel és bizakodással. Múltak a hetek, s egy áprilisi napon Buday György csomagot lobogtatva fogadott, amely a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma címére érkezett. A népdalgűjteményem volt Bartók Béla levelével:

Budapest, II. Csalán út 27.
 1935. ápr. 20.

Igen tisztelt Szomjas Úr!

Örömmel olvastam végig tanulmányát és a kótapéldákat. A fő baj az — amiről Ön persze nem tehet —, hogy nem ismeri az egész anyagot, illetve hogy annak csak aránylag kis része állott rendelkezésére összehasonlítás céljából. Ez a körülmény meglehetősen megnehezíti az összefüggések helyes meglátását. Részletes megjegyzéseimet a kéziratába írtam be ceruzával. Sok szerencsét kívánok további munkálkodásához és maradok igaz tisztelettel

kész híve
 Bartók Béla

N. b. Azt az állításmat, hogy csak tempo giusto régi hetes van, továbbra is fenn-tartom. Igaz ugyan, hogy férfiak, legények majdnem mindig és mindent, így az ilyen heteseket is rubato énekelnek. De ez szerintem romlás, mert ezek a 7-esek funkciójuk közben (tánc, mulatság) csakis tempo giusto-ban jelennek meg, asszonyok nagyobbbrézt így is éneklék őket máskor is. Ha a férfi-előadás rubato-ját lényeg-hez tartozónak akarnók elfogadni, akkor azt kellene kijelen-tenünk, hogy csak tempo giusto dallam egyáltalán nincs is.

A „Kiskunsági parasztdalok” gyűjteményét a kollégium 19. sz. kiadványaként állandóan hirdette — ezt e sorok írásakor Radnóti Miklós Új hold című nekem dedikált verseskönyve hátlapján látom viszont —, de mégsem jelenhetett meg. Elő-fizetője ugyanis csak négy akadt, ahogyan ezt akkoriban Buday Györgynél, a nála vezetett nyilvántartásokból magam is láttam, a kollégiumnak pedig tőkéje nem volt. De minden méltatlankodásom a kapitalista gazdasági krízis ellen szólt, hiszen 1935-ben maga Bartók Béla is csak a saját költségén tudta megjelentetni román kolinda-gyűjteményét. Budapestre kerültem, és éveken át kerestem kiadót a „Kiskunsági parasztdalok” részére, de a ráncszakadt háború mindent lehetetlenné tett. Benyúj-tott gyűjteményemet csak a negyvenes évek végén kaptam vissza 22 dal híjával. E veszteség később megtérült, hiszen élethivatásom éppen az etnomuzikológia lett, és két évtizedes magnetofonos népdalgyűjtésem hateraz felvételt eredményezett, köztük a Kiskunság 18 községe háromezer-ötszáz népdalvariánssal szerepel. Korai gyűjtésem is belesüllyedt a Magyar Tudományos Akadémia százezernél több példá-nyos népdal-állományába, s egy-két kivételesen egyedülálló dallam mellett a több-ség csak népzenei korképet és időpontot rögzít.

Bartók szerencsekívánatait a további széles körű munkámmal köszöntem meg, de még ma is dolgozom egy tájegységi népdal-összefoglaláson, amelynek a címe: „Dalol a Kiskunság”.

SZOMJAS-SCHIFFERT GYÖRGY

Megjegyzések Szomjas-Schiffert György írásához

Szomjas-Schiffert György emlékezése fontos részletekkel gazdagítja a Bartók és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kapcsolatáról szóló eddigi ismereteinket. Ugyanakkor szükségessé teszi több, korábban publikált adat helyesbítését.

Buday György az 1970. december 27-én e sorok írójának, majd 1973. június 26-án Szomjas-Schiffertnek küldött levelében a szegedi Tisza Szállóban lezajlott szemé-lyes találkozást 1931 őszére helyezte. Budayt feltehetően az tévesztette meg, hogy Szomjas-Schiffert kiskunhalasi népdalgyűjtésének egy része 1932 elején, az az évi Szegedi Kis Kalendáriumban látott napvilágot. Buday adatát e sorok írója — némi kételkedéssel ugyan — átvette, és a Bartók és a Szegedi Fiatalok című írásában (Tisza-táj, 1971. 3. sz. 254.) tévesen két találkozásról tett említést: egy 1931. éviről és Buday 1935. március 9-én a kollégium nevében Bartókhoz írott, ma a Bartók Archívumban található levele alapján egy 1935. éviről.

Péter László Bartók és Szeged című tanulmányából (Tiszatáj, 1965. 9. sz. 696.) tudjuk, hogy Bartóknak 1931-ben nem volt koncertje a Tisza-parti városban. Szom-jas-Schiffert emlékezése és az általa közölt Bartók levél, valamint Buday 1935. már-cius 9-én Bartókhoz írott levele alapján immár teljes bizonyossággal megállapítható: Bartók és a Szegedi Fiatalok között Szegeden találkozás csak egyetlen alkalommal jött létre, mégpedig Bartók és Basilides Mária 1935. március 9-i szegedi hangver-senye alkalmával, a hangverseny napján. Buday e napon írott leveléből, melyet e sorok írója 1971-ben teljes egészében közölt, egyébként az is kiderült: a kollégium